

Ivan Pederin

Blaža Valjina 26
Zadar

ORGANI AUSTRIJSKOG NADZORA NAD TISKOM U DALMACIJI POSLIJE 1848.

UDK 070 (497.13 Dalmacija) "18" (091)

Pregledni članak

Primljeno: 1. 07. 1991.

Uvođenje slobode tiska 1848. godine značilo je samo to da rukopisi više ne moraju prije tiskanja biti predloženi cenzuri, jer je sporost cenzora utjecala na aktualnost dnevnog tiska. U bečkom ministarstvu postojali su organi koji su brinuli o ideološkim uputama, ali i u ostalim austrijskim zemljama su postojali organi kao okružna poglavarstva i državna tužilaštva. Prvi su bili politička policija. Njihovo djelovanje i način zahvata mijenjali su se ovisno o tome da li je epoha bila liberalna kao 1860-te godine, ili je država na autoritativan način vladala tiskom i društvom kao 1880-tih godina.

Cenzura je zahtjev državne vlasti da pregleda sve rukopise namijenjene tisku prije samog tiskanja. Takav oblik državnog nadzora nad tiskom pokazao se neprikladnim jer su cenzori dugo i predugo čitali rukopise, što je osobito pogadalo novinstvo jer su odgode objavljivanja smanjivale aktualnost novinskih vijesti. Cenzura, točnije bečka *Hofpolizeistelle*, bila je sumnjičava prema novinskim agencijama. Ovi razlozi znatno su djelovali kod raspuštanja *Hofpolizeistelle* i proglašenja slobode tiska 1848.¹ Sloboda tiska nije međutim značila da se državna vlast posve odrekla svog zahtjeva za

¹ Vidjeti Ivan Pederin, Odnos austrijske cenzure prema evropskim književnostima, filozofiji, novinstvu i političkoj ideologiji, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, XXXII/2 za 1984, str. 201-228; isti, Utjecaj austrijske cen-

nadzorom nad tiskom. Radilo se samo o tome da se iznađe suvremeniji način državnog nadzora i utjecaja na tiskanu riječ, točnije način, koji će imati više razumijevanja za hitnost i aktualnost onoga što se tiska, a tiskana riječ uvijek je bila, a u XIX st. više nego u ranijim razdobljima, u nekom odnosu prema dobu nastanka, odnosno času tiskanja i objavljivanja.

Kad je 14. ožujka 1848. proglašena "sloboda tiska" to je unijelo veliku zabunu u sve austrijske zemlje, a posebno u zadarsko knjižarstvo. Tako zadarski tiskari, braća Pietro i Napoleone Battara i Jean Rougier traže već 22. ožujka 1848. objašnjenja od Namjesništva, jer novog zakona o tisku nije bilo (338, ^{XI}₂/1 617)². U to doba, 20. ožujka 1848. pisao je ministar, barun Pillersdorf iz Beča dalmatinskom guverneru Johannu Augustu von Turszky (338 ^{XI}₂/1 644) da pripazi da do donošenja novog zakona o tisku svi ostanu mirni. Pisci nisu ostajali "mirni" bar ne po mišljenju ministra Pillersdorfa. Kad se u broju 30. "Gazzetta di Zara" 1848. pojavio članak kurijalnog kancelara Valentina Liccara pod naslovom "Chiesa e costituzione" (Crkva i ustav) Pillersdorf se toliko razljutio da je u pismima od 19. 20. i 29. travnja 1848. tražio od guvernera Turszkog da Liccaro bude odmah otpušten, pa je zadarski nadbiskup Giuseppe Godeassi, iako preko volje, udovoljio tom zahtjevu i otpustio Liccara 8. svibnja 1848. (336, ^X₂/6. 873, 1969, 1098). Dana 27. ožujka 1848. šef dubrovačkog redarstva, vladin tajnik barun Roszner von Roszenach, javlja Namjesništvu da je optužen dubrovački knjižar Petar Frano Martecchini zbog zlouporabe tiska (336. ^{XI}₂/1.144) pa opet 14. svibnja da u Dubrovniku svi zlorabe tisak i da valja razmisliti o granicama u kojima se može uživati sloboda tiska (336. ^{XI}₂/1.1194). Zabuna je bila opća pa u to doba Turszkom piše i veliki kancelar Inzaghi 16. ožujka 1848. da valja spriječiti divljanje novinstva i zlouporabe tiska tako što će se uspostaviti odgovornost tiskara (336. ^{XI}₂/1. 606) pa se istog mjeseca pojavio i "Privremeni propis protiv zlouporabe tiska" (Provisorische Verordnung gegen den Missbrauch der Presse) koji je tražio da svaki tiskopis nosi ime tiskara, izdavača, mjesto i godinu. Dopuštenje vlasti za tiskanje novina više nije bilo potrebno, ali je svaka novina i časopis morala imati odgovornog urednika nastanjenog u zemlji, starijeg od 24 godine čije će se ime otisnuti na svakom broju. Novine će morati besplatno tiskati ispravke, neće smjeti napadati vladara, podstrekovati na nasilno mijenjanje ustava, na odvajanje pojedinih

zure na prodaju, širenje i reklamiranje knjiga (1810-1848), Bibliotekarstvo, Sarajevo, 31(1985), str. 23-33; isti, Austrijski propisi o tisku i nadzor nad dalmatinskim tiskom (1848-1863), Bibliotekarstvo 32(1986), str. 106-116, 33(1987), str. 62-71; isti, Dalmatinski pisci, urednici i čitatelji u očima austrijske cenzure, Dubrovnik, 31(1987), br. 3-4/1988, str. 5-22; isti, Odnos austrijske vlasti prema talijanskom, hrvatskom, srpskom i crnogorskom novinstvu u doba bokeljsko-hercegovačkog ustanka (1880-1882), Boka, Herceg-Novi, 20(1989) str. 187-209; isti, Austrijska cenzura od 1810-1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji, Vjesnik bibliotekara Hrvatske 30(1987) Zagreb, 1989, str. 19-44.

² S obzirom da citati cjelokupne arhivske građe potječu iz Presidijalnih spisa Namjesništva u Historijskom arhivu u Zadru, ja nisam zbog kratkoće ove navode stavljao u bilješku, već sam u zagrade stavljao broj kutije, kategoriju i signaturu.

dijelova Carevine, neće smjeti surađivati s vanjskim neprijateljem, sve pod prijetnjom kazne do 10 godina tamnice. Nadalje, novine neće smjeti vrijeđati druge ljude, huliti Boga, izdavati pornografske spise i širiti glasine. Vlast je smjela plijeniti novine, ako se one ovih odredbi nisu držale (336. ^{XI}₂/1.1282).

Ministarska odredba (Justiz-Ministerial-Erlass) od 17. ožujka 1849. (^{XI}₂/1.528) potvrđuje slobodu novinstva uz uvjet da se sloboda ne izvrgne u razuzdanost i divljanje, priznaje velik utjecaj novinstva na javni, društveni, pa i privatni život ljudi i opisuje državne odvjetnike kao organe koji će nadzirati novinstvo, izvješćivati jednom mjesečno ministarstvo pravde o njihovoj tendenciji, brinuti se o tome da se tom ministarstvu šalju obvezatni primjerci, te plijeniti novine ako pišu provokativno i voditi registar u koji će upisivati sve o pojedinim novinama. Ako usporedimo ovu odredbu s "Propisom za vođenje cenzure i vladanje cenzora" (Vorschrift für die Leitung des Censurwesens und für das Benehmen der Censoren in Folge der a.h. Entschliessung vom 14. Sept. 1810, 336 ^{XI}₂/1 2736) vidjet ćemo da se ovaj potonji propis usmjeruje više prema znanstvenim i književnim djelima, prema novim pravcima u filozofiji i teologiji, dok se propis iz 1849. usmjeruje u prvom redu na rad novina. Oba propisa stvorila su polazište za stvaranje duhovnog zajedništva cenzora odnosno državnog odvjetnika sa središnjim uredom redarstva odnosno ministarstvom, "jasle" u smislu Roberta Escarpita,³ dakle uredničke sredine u kojoj nastaje corpus istovjetnih nazora u skupini urednika i recenzenata s izdavačem na čelu i piscima koji se u nazore "jasala" integriraju. Cenzori, kao i državni odvjetnici, nisu bili u onako bliskoj vezi s piscima, no za razliku od cenzora, koji je obično bio nastavnik na nekoj gimnaziji i čovjek šire humanističke naobrazbe sa znanjem više stranih jezika, državni odvjetnik bio je čovjek s mnogo užom naobrazbom kao pravnik. Nema podataka da bi bio načitan i da bi znao strane jezike. Ovaj sustav nije bio manje centralistički, ali je bio jednostraniji i specijalistički usmjeren prema politici, puštajući iz vida filozofiju i lijepu književnost.

Zakon protiv zlouporabe tiska (Pressegesetz gegen den Missbrauch der Presse) od 12. ožujka 1849. (^{XI}₂/1 475) ističe da je sloboda tiska stup ustavne države, pa je car to pravo zajamčio 4. ožujka 1849. No sloboda ne znači dopuštanje zlouporaba koje mogu potkopati temelje državnog uređenja. Novinari su znali pisati nemoralno i drsko, a urednici su znali biti oruđem u tuđim rukama. Prema tome zakonu novine će morati položiti jamčevinu u novcu kako neće postati politički tendenciozni ni opasni po čast i ugled privatnih osoba. Urednik mora biti kadar djelovati kao učitelj naroda i ulijevati svojom osobom povjerenje da neće kršiti zakon. Kao prekršaj opisani su: napad na svetost i neprikosnovenost vladareve osobe, pozivi na ubojstva, pljačku, ustanke, krađe, prevare, javni nemoral i za te prekršaje predviđene su kazne od 2 do 10 godina tamnice. Novine smije izdavati svatko tko se prijavi državnom

³ Sociologie de la littérature, Paris 1958, str. 68.

odvjetništvu odnosno vlasti javne sigurnosti. U prijavi valja navesti naslov časopisa, ime i adresu odgovornog urednika, tiskara, dokaz da je plaćena jamčevina koja u mjestima s više od 60 000 žitelja iznosi 10 000 guldena ako list izlazi više od 3 puta tjedno, 5 000 guldena ako izlazi 3 puta, odnosno 3 000 guldena ako izlazi manje od 3 puta tjedno. Od jamčevine se naplaćuje moguća globa. Osim već spomenutog, kao zlouporaba opisuje se još i pozivanje na mržnju prema narodnostima, vjerama, klasama i korporacijama Carevine, širenje uznemirujućih glasina i širenje pornografije.

Ovaj zakon oslanjao se na stečevine cenzure, osobito na nadopune upuća cenzorima, kao npr. preporuka da se u člancima ispusti sve što bi moglo naljutiti neke strane vlade iz 1845. (304 ^{XI}₂/1 1666), pa odredba da se nikog ne smije tiskanicama vrijeđati iz 1847. (326 ^{XI}₂/4 37, 632 i 1908) i sl.

Ovakav zakon o tisku bio je sličan zakonima u ostaloj Europi, pa tako u Francuskoj toga doba novine moraju položiti visoke novčane jamčevine, ne smiju napadati javnu čudorednost i sigurnost.⁴ No ovim zakonom izdavanje novina postalo je opasan posao. Pojam prekršaja ostao je naime prilično neodređen i podložan dosta slobodnoj ocjeni sudova što će se niže još vidjeti. Dok je cenzor morao biti načitan i imati izgrađen stav prema filozofiji prosvjetiteljstva i poetici romantizma, urednik pedesetih godina morao je biti u toku aktualnih političkih zbivanja i smjera kojim je išla državna ideologija koja je, kako vidjesmo, prihvaćala neke stečevine liberalizma (kao slobodu tiska), a da ipak nije bila demokratska. Urednik je morao biti vrlo lukav i oprezan i dobro se razumjeti s državnim odvjetnikom. Dakako, ovim je njegova ličnost postajala više specijalizirana u pravcu dnevne politike, a politika specijalizirano zanimanje kao svako drugo.⁵ Modernizacija je išla u korak s uskošću specijalizma. Za razliku od časopisa, kakav je bio "Gazzetta di Zara" (1832-1850),⁶ koji je osim političkih vijesti objavljiavao još i kulturne priloge, sad se javlja tip književnog časopisa kao časopisa koji ne mora položiti jamčevinu, ali zato ne smije objavljiivati priloge s političkim sadržajem. I periodika se polarizira i specijalizira.

Načela nadzora nad tiskom nadopunjuju se, a pojam "zlouporabe tiska" dograđuje se. Tako Prezidij bečkog redarstva piše 13. srpnja 1854. okružnicu podmaršalu (Feldmarschall-Leutenant) Lazaru Mamuli (^{XI}₂/2 403. 1338) da se novine ne smiju bez poštovanja izražavati o stranim diplomatima, pisati o njihovom privatnom životu i sl. Dana 16. prosinca 1854. (403. ^{XI}₂/2 2425) isti organ piše Mamuli da austrijske novine ne smiju nekritički preuzimati vijesti iz stranih novina koje često sadrže kritiku austrijske vlade. Osim toga tuzemno novinstvo mora biti nezavisno od stranog, njemu politika vlastite vlade mora biti točkom orijentacije.

⁴ Manuel d'histoire littéraire de la France, Collection dirigée par Pierre Abraham et Roland Desne, Tome V, 1848-1917, Coordination assurée par Claude Duchet, Paris, 1977, str. 44.

⁵ Mikel Dufrenne, Art et politique, Paris, 1974, str. 74. nalazi da politika, kad se potjera s agora i uđe u forume i kuloare postaje elitarna i rezervirana za specijaliste.

⁶ Pavao Galić, "Gazzetta di Zara" (1832-1850), Bibliotekarstvo, Sarajevo, 8 (1962) br. 2-3, str. 66-75.

Članak koji kritizira austrijsku vladu ne mora djelovati agresivno, ako se pojavi u stranoj novini, no ako se pojavi u domaćoj on je nedopustiv i može biti povodom za prosvjede. Zato austrijske novine već u izboru vijesti iz stranih novina moraju voditi računa o interesima svoje vlade i njezinim stajalištima da ne bi postale oruđem nedostojnih i skrivenih napada na vladu.

Ovo predstavlja bitnu novinu u odnosu vlasti prema novinstvu. Metternich i Josef Sedlnitzky, ovaj posljednji kao Metternichov bliski suradnik i predstojnik cenzure, imali su pred očima univerzalna načela u književnosti, filozofiji, čudorednosti i političkoj ideologiji koja su nastojali provesti u djelo u cijeloj Europi i to ne bez uspjeha, bar do četrdesetih godina. Ta europska univerzalnost sad se napušta pa se novinstvo gleda kao organ jedne unitarne i centralizirane države i samo jedne države. Konzervativnost više nije kozmopolitska, kao za Metternicha, već nacionalistička.⁷

Načelo da se ne smiju vrijedati car i diplomati proširuje se 29. prosinca 1856. kad Vrhovna redarstvena vlast (Oberste Polizeibehörde) piše L. Mamuli da se ne smije pisati o privatnom životu osoba na visokom položaju i poznatih umjetnika (424. XI_{2/3} 254), te da ih se ne smije vrijedati tiskom u trci za senzacijama, koja se opisuje kao "nečasna". Dana 30. travnja 1857. Vrhovna redarstvena vlast piše Mamuli da se zabranjuje svako pisanje o privatnom životu carske obitelji (424. XI_{2/3} 418) kao i o kretanju austrijske ratne mornarice (3. veljače 1861. 459. XI_{2/3}). Ovakva zabrana uz mnoge druge danas je već prihvaćena kao profesionalna etika novinarstva i važi čak i u tako liberalnim zemljama kao što je Velika Britanija. Tako se kraljica Elisabeth II tužila u naše dane što "Sunday Express" piše o njezinom privatnom životu kao i o privatnom životu njezine sestre, princeze Margaret, pa je taj list objavio čak i neke snimke princeze u kupaćim gaćicama, tako da je General Council of the Press donio zabranu ovakvog pisanja.⁸

Ova odredba proširena je pismom Vrhovne redarstvene vlasti od 7. siječnja 1859. Mamuli (442. XI_{2/3} 383) kojim je zabranjeno pisati bez poštovanja i o stranim suverenima da se ne bi pogoršali odnosi s njihovim zemljama i vladama. Potom je isti organ pisao Mamuli 2. ožujka 1859. (442. XI_{2/3} 288) da novine ne smiju pisati ništa o snazi i pokretima austrijske vojske, pa opet o mornarici. Ako se dogodi, stajalo je u pismu od 16. srpnja 1859. (442. XI_{2/3} 1364) da neki časnik napiše neki članak kojim će on negativno ocijeniti upravo sklopljen mir, članak se neće tiskati. Može se dogoditi, pisala je Vrhovna redarstvena vlast Mamuli 6. kolovoza 1859. da talijanske općine u Istri budu tražile sjedinjenje s Mlecima u istu guberniju. Takve članke valja također odbiti (442. XI_{2/3} 1508).

God. 1860. liberalizacija Carevine već je bila u toku, no redarstvo nije željelo ostaviti tu liberalizaciju bez nadzora, pa je ministar unutarnjih

⁷ Prema Peteru Viercku, *Conservatism from John Adams to Churchill*, Toronto - New York - London, 1956, str. 23. Konzervativizam postaje nacionalistički poslije ujedinjenja Italije i Njemačke.

⁸ Harry Street, *Freedom, The Individual and the Law*, Middlesex, England, 1967, str. 106.

poslova pisao Mamuli 6. srpnja 1860. (450. XI₂/3 859) da neke novine prelaze granice dopustivog u raspravi o liberalizaciji pa se to pisanje može označiti kao agitacija. Mamula će morati u tom smislu utjecati na urednika, ali i na činovnike koji ne smiju ostati pasivni prema takvoj agitaciji niti u njoj sudjelovati. Državni činovnik mora u svakoj prilici zastupati interese države ne samo u službenom, već i u privatnom životu, on će izricati nazore koji će biti u skladu s nazorima vlade. Dakako, namjesnik će sa sadržajem ovog pisma na povjerljiv način upoznati njemu podređene odjelne predstojnike.

Značajno je za ove odredbe i nadopune da one nastaju iz osjećaja nesigurnosti središnje vlasti koja osjeća da više ne može kao ranije utjecati na svoje organe u pokrajini jer su se novinarstvo i činovništvo toliko razgranali, a njihove su funkcije postale složenije da ono nije više bilo bez daljnjega pregledno. Zbog toga je državni ministar Schmerling pisao 16. prosinca 1862. (467. XI₂/3 1957) Mamuli da je u Beču pokrenut list "Generalcorrespondenz" kao središnji organ utjecaja na pokrajinsko novinstvo, koji će na sažet i pregledan način pisati o najvažnijim političkim pitanjima pa će iz njega pokrajinski listovi svih stranaka moći razaznati stajališta vlade koja su mjerodavna za njih. Takav list osobito će dobro doći vladinim listovima u pokrajini. I druge države na zapadu pokrenule su takve listove. Bio je to postupak kojim su se činovnici impregnirali sustavom vrijednosti koji je društvu trebao dati koheziju, jedinstvo i konstitutivne elemente, konstruirani i totalizantni sustav logičkih vrijednosti što će putem ideologija dati svijetu logiku, racionalnost i shvatljivost.⁹

Zajedništvo pisaca i čitatelja s urednicima koji u tim "jaslama" određuje skup zajedničkih nazora i mišljenja bilo je dakle infiltrirano državnom silom i inicijativom. Liberalizacija na ovom području nije bila posljedica povoljnog razvoja državne vlasti, već situacije koja je u novinstvu postajala sve manje pregledna pa je prožimanje novinstva jedinstvenim nazorima za središnju vlast postajalo sve teže.

Ova načela ostajala su i kasnije. Tako su načela cenzure dopunjavana pedesetih godina, kad se počelo smatrati da novine ne smiju pisati pojednost o vojsci, pa je ministar Schmerling ponavljao taj zahtjev u pismima dalmatinskom namjesniku, podmaršalu barunu Franji Filipoviću 25. svibnja 1866. (493. IX₂/3 832). Na korpus načela cenzure ne proširuju se i zahtjevi ovakve vrste, dakle determinirani i individualizirani zahtjevi, ne čitaju se u pismima bečkih ministara dalmatinskim namjesnicima. Ministar Belcredi bavio se više ulogom vladinog novinstva u provinciji, pa je pisao Filipoviću 27. rujna 1866. (493. IX₂/2 1675) da to novinstvo nije u dovoljnoj mjeri nositelj vladinih načela, jer je tim listovima određen dosta uzak djelokrug zbog straha od reklamacija. Osim toga, broj pretplatnika vladinih listova je malen, a i oni koji ih kupuju ne čitaju uvodnik, već samo službene oglase s rješenjima, imenovanjima,

⁹ Discours de l'Idéologie, Centre Universitarie de recherches administratives et politiques de Picardie, Paris, 1980, Jacques Chevallier, L'Idéologie des fonctionnaires, Permanence et/ou changement, str. 5-6.

debatama u saborima. No zadaća je tih listova da čitateljstvu prenose nazore vlade u sažetom i lako shvatljivom obliku, da šire vijesti, ako je vladi do tih vijesti iz nekog razloga stalo. Toj svrsi će bolje odgovarati mali dnevni listovi bez vladinog pečata kakvi već izlaze u Beču, Pragu i Grazu, dakle listovi bez službenih oglasa. Ti listovi imaju pristupačnije cijene od privatnih listova i prodaju se za 1 krajcar (Kreutzer). Treba dakle osnovati jedan "Anzeigeblatt" (Objavitelj sa službenim oglasima) i jedan "hrvatski list" pa državni ministar Belcredi šalje u Zadar odjelnog savjetnika dr. Antona Becka da o tome razgovara u Zadru. Vlast je bila u krizi, a s time i vladini listovi.

Potkraj 1867. ukinut je "Pressleitung" (vođenje novinstva) kao samostalni ured (508. IX^{1/2} 1), a dio njegovih poslova prešao je na jedan odjel (Departement) "Reichskanzlei", pa je za odnose s novinstvom postao nadležan predstojnik "Pressbureaua" (ureda za novinstvo) u "Reichskanzlei" - dvorski savjetnik Johann Falk von Lilienstein.

"Glasnik dalmatinski", iako ukinut, i dalje je izlazio kao "Avvisatore dalmato" - "Objavitelj dalmatinski", ali je od 27. srpnja 1866. bio reduciran na službeni dio. No, 29. ožujka 1868. ministar unutarnjih poslova Dr. Karl Giskra pisao je namjesniku u Zadar, da taj list, iako mora štedjeti, mora sudjelovati u "zdravom obrazovanju naroda i učvršćivanju vladinog položaja". Njegov položaj lakši je u velikim gradovima Carevine u kojima se govori samo njemački, pa je tiraž masovan ("massenhafter Absatz"). U Dalmaciji su oglasili rijetki, postoje dvije stranke, dva jezika, svaka sa svojim novinama koje ironičnim aluzijama neprestano potkopavaju ugled vlade. Oni spletkare, pa zemlja zbog toga pati.

Stranačka borba izjeda sve snage naroda pa nitko ne misli na budućnost, škole, unapređenje znanosti, poljodjelstva, industrije, šumarstva, ribarstva, voćarstva, svilarstva i dr.

Zbog toga je vladin list s uvodnicima, političkom kronikom i znanstveno-komercijalnim dijelom ipak potrebit. Znanstveni dio bit će na talijanskom, komercijalni, dakle dio za selo, bit će na hrvatskom. No nadahnuće treba doći iz njemačkih časopisa iz kojih će se prevoditi članci.

Ovo pismo pokazuje nam svu jalovost dnevne politike građanskog liberalizma, ali i mentalitet vlasti koja u višestranačju vidi anarhiju i rasulo. Ono nam pokazuje da država, koja tolerira opoziciju, i s njom se služi, u njoj ipak vidi svog iskonskog neprijatelja, svoju sramotu i slabost, smatrajući samo sebe kadrom ostvariti inicijative narodnog napretka. Od ovih nazora do totalitarizma samo je jedan korak, a taj, staleška, činovnička država, čijom vojskom zapovijedaju car i velikaši, nije mogla učiniti zbog obzira prema tradiciji. Totalitarizam će početi onog dana kad jedna masovna stranka ideologizira ova državna načela, osvoji državu onako, kako je to 1933. učinio Hitler koji je na najbezobzirniji način, u ime naroda počeo kršiti tradicionalna načela državne uprave.

Ovo pismo nam kaže i zašto u Dalmaciji onda nije bilo književnih časopisa. Autonomaske i narodnjačke časopisi pokrenuti su sa stranačkim novcem, a stranke ove siromašne pokrajine iscrpljivale su svoja financijska sredstva u političkoj borbi. Naklade listova nisu bile visoke

zbog velikog broja nepismenih pa su tako i prihodi listova bili niski. Dakako, za pokretanje književnih časopisa nije više bilo sredstava. Borba stranaka trajala je u Dalmaciji do 1914.

Drugačije je bilo u sjevernoj Hrvatskoj gdje su stranačke borbe izgubile oštrinu Nagodbom 1868. pa je iste godine pokrenut "Vijenac" koji je počeo izlaziti 1869. kao list koji će književnim sredstvima osvijestiti narod, točnije "inteligenciju".¹⁰ Taj časopis stekao je pretplatnike i suradnike u Dalmaciji pa je odigrao ulogu i dalmatinskog književnog časopisa u doba kad u Dalmaciji takav časopis nije izlazio.¹¹

Karl Giskra, inače liberal,¹² brinuo se sa svoje strane o vladinom listu u Dalmaciji - "Avvisatore dalmato", pa je pisao namjesniku - podmaršalu, vitez u von Wagneru 18. studenog 1868. (508, IX₂/2 1807) da list u svom sadašnjem obliku ne odgovara svrsi, no da je vladin organ ipak potrebit. Troškovi izdavanja bili su visoki, honorar uredniku iznosio je 1 200 fl., administratoru 367,50 fl., tiskanje je koštalo 3 832 fl. godišnje, trošak za list 5 620 fl. Prihodi od prodaje i oglasa iznosili su 2 000 fl. pa je država morala dati čak 3 620 fl. što je bilo mnogo za blagajnu države u krizi, a državna vlast nikad nije velikodušna kad daje novce iz svoje blagajne. U pismu od 8. svibnja 1869. (508 IX₂/2 1807) Giskra je predlagao reformu tog lista pa je smatrao da on treba objavljivati članke o unapređenju trgovine i industrije, dakle - narodnog gospodarstva. Bilo je to vjerovatno prvi put da se taj termin pojavljuje kao ozbiljni zahtjev u rječniku austrijske državne uprave, a on će se u buduću sve više čuti i sve više će potiskivati ideal slobodne konkurencije.¹³ List bi trebao objavljivati članke na talijanskom, hrvatskom i njemačkom i to bez prijevoda, urednik bi morao biti vladin činovnik u Zadru, profesor Pietro Pagani.

Ovo pismo nam kaže da je austrijska vlast u odnosu prema vladinom novinstvu stvorila i razvila ideologiju neomerkantilističkog etatizma, gledajuću ulogu države kao čimbenika koji će preuzeti inicijativu gospodarskog i industrijskog razvitka i time ojačati državu kao zatvorenu tvorevinu u suprotnosti i suparništvu s drugim državama. Put prema I. svjetskom ratu bio je u ideološkom pogledu otvoren. No državi je nedostajala snaga, i prema tome osornost držanja, pa je vladin list bez mnogo uspjeha tražio u Trstu urednika, o čemu je K.K. Küstenland-Staats-halterei u Trstu izvjestila namjesnika u Zadru 9. svibnja 1869. (515, IX₂/2 523 i 646, pa 1389) jer vlast nije mogla ponuditi uredniku bolju plaću, a ministar predsjednik, grof Potocki jedva je 22. lipnja 1870. poslao voditelju Namjesništva, Sektionschefu barunu von Fluck, 905 guldena dotacije za taj list. Ante Kuzmanić koji je, tada već star, privremeno

¹⁰ Ivan Pederin, Njemačka književnost u hrvatskom časopisu "Vijenac" (1869-1903), Zadar, 1977, dis.

¹¹ Isti, More i Jadranska Hrvatska u časopisu "Vijenac" (1869-1903), Adriatica maritima Zavoda JAZU u Zadru, 4 (1986)

¹² Erich Zöllner, Geschichte Österreichs, Von den Anfängen bis zur Gegenwart, Wien,⁵ 1974, str. 406.

¹³ Ideal slobodne trgovine blijedi poslije Napoleonskih ratova, a osobito potkraj stoljeća, Friedrich Lütge, Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Ein Überblick, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1952, str. 355.

uređivao "Avvisatore dalmato" i prevodio članke na hrvatski, stvarajući na taj način civilizacijsko nazivlje, tužio se na odbitke i niske honorare 8. siječnja 1869. (515 IX₂/2 28), a 26. listopada 1870. (521 IX₂/2 175) u pismu Namjesništvu tužio se da se u "Avvisatore dalmato" pojavljuju članci, koji nisu njegovi, a nisu ni dobri, ističući sve teškoće prevodenja na jezik koji se još razvija. Te godine je (prema konceptu bez nadnevka, 521 IX₂/2 1667) nađen urednik u osobi Nikole Katnića iz Budve. On je išao u gimnaziju u Zadru, studirao je pravo u Grazu, bio suplentom u Šibeniku, te je dobro poznao politička pitanja i oba jezika u Dalmaciji.

Osim brige za vladin list vlast nadzire i opozicijsku periodiku pa ministar unutarnjih poslova traži pismom od 17. ožujka 1871. od namjesnika podmaršala i prvog tajnog savjetnika baruna Gavriela Rodića (527 IX₂/1 947) da ga redovito izvješćuje o držanju dalmatinske periodike i o tome tko čita, koliko i što, također i o postupcima državnog odvjetnika protiv prekršitelja zakona o tisku. Rodić nije bio osobito pouzdan ni osobito dosljedan, pa mu je ministar unutarnjih poslova u pismu od 6. svibnja 1875. (557 IX₂/1 793) zamjerio površnost i tražio više budnosti. Odnos države prema tisku sad je postao stroži, a organ nadležan za taj nadzor sad se zove "Presspolizei" i nalazi se u Beču. Ministar unutarnjih poslova ponovno zamjera Rodiću 17. studenog 1875. (558 IX₂/1 2608) što se u nekim listovima pojavljuju članci koji se ne zabranjuju, a trebali bi se zabraniti. Osim uloge službenog lista "Avvisatore dalmato" vlast sada želi neposredniji nadzor nad opozicijskim novinstvom.

No "Avvisatore" slabo napreduje. Iako je naklada od 1870. porasla sa 100 na 300 primjeraka, urednik Nikola Katnić dao je 25. svibnja 1875. otkaz (558 IX₂/1 1376) da bi postao odvjetnikom u Drnišu. Tužio se na slabu plaću za koju je morao osim uredničkih poslova voditi još i administraciju pa čak raditi korekture. Novim urednikom postao je Josip Tončić.

Vlast je u prijestolnici uvijek imala svoj časopis od povjerenja i to je stavljala do znanja namjesnicima, upućujući ih, da iz tih časopisa preuzimaju članke. No kad je 1875. vlast iz financijskih razloga prekinula odnose sa državni bliskim časopisom "Internationale Correspondenz" Gustava Lukenbachera, ministar predsjednik je pismom od 16. veljače 1875. (558 IX₂/2 234) to priopćio Rodiću jer je vjerovao da će taj časopis i dalje izlaziti, ali da će se neprijateljski držati prema vladi. Uskoro je Georg Bösel pokrenuo u Beču časopis "Politische Correspondenz" orijentiran u smislu službenog zemaljskog lista ("offizielle Landeszeitung") s litografijama pa je ministar predsjednik to priopćio Rodiću 28. srpnja 1875. (558 IX₂/2 1518) da bi iz njega preuzimao službene vijesti i izvješća iz Reichsrata. Većina austrijskih listova više se zanimala za zbivanja u Parizu, Berlinu i Londonu, nego u tuzemstvu ponajviše zato što u Beču nitko nije znao brojne jezike Carevine. No ovaj list bavit će se u prvom redu pitanjima mjesnih stranaka i njihovim odnosom prema Beču, pa će Namjesništvo morati u tom smislu izvješćivati novi list i slati mu članke iz mjesnog novinstva. Vlastita zemlja u sve većoj mjeri postaje junakom novinstva, politike, gospodarstva i to neće ostati bez odraza u književnosti i bez veze s pedagoškim i odgojnim držanjem realizma. U

dalmatinskim prilikama putopis Heinricha Noé pod naslovom "Dalmatien und seine Inselwelt nebst Wanderungen durch die Schwarzen Berge" (Beč, 1870.) označava takvu prekretnicu. Taj putopis pravi junakom dalmatinskog seljaka, opisuje folklor i traži da se pišu pripovjetke i romani s tematikom pojedinog kraja. Rodoljublje sada postaje državnom vrlinom, a vlast nastoji nacionalizirati i posvojiti rodoljublje pojedinih pokrajina u kojima su se govorili različiti jezici.

Država pokazuje podanicima svoje lice na portretima cara i carice. Car nije više u civilu, kao u predožujsko doba, već u maršalskoj uniformi ili u gala uniformi konjaničkog generala (22.08.1875, 558 IX₂/3 1789).

Država se sve više zatvara prema inozemstvu pa je ministar unutarnjih poslova pisao 15. kolovoza 1875. (558 IX₂/3 1708) Namjesništvu da je redakcija Mayers Conversations Lexikona zatražila od gradonačelnika Josefstadta u Češkoj podatke o tom gradu. S tim u vezi i u dogovoru s ministarstvom rata ministar upozorava da se ovakvi podaci ne smiju davati u inozemstvo zbog zaštite vojnih i državnih interesa, odnosno smiju se davati samo u dogovoru s vojnom komandom. Država sve više postaje čahura nacije.

Dana 11. siječnja 1876. (571 IX₂/1 891) ministar unutarnjih poslova upozorava Rodića da suradnja stranaca u domaćem tisku i austrijskih državljana u stranom nije dopuštena. Službeni "Avvisatore" državu još uvijek mnogo košta pa Rodić saziva 6. lipnja 1876. sastanak (571 IX₂/1 857) da se razmotre sredstva kako bi se list besplatno slao župnicima i učiteljima. Dana 16. ožujka 1876. (571 IX₂/2 517) ministar predsjednik Auersperg piše Rodiću da se pokreće časopis "Die Heimat" posvećen njezi "austrijske misli" pa moli Rodića da poradi na njegovom širenju, koje, s obzirom na razlike u jeziku, u Dalmaciji neće biti jednostavno. Taj književni časopis besplatno će se slati državnim uredima, i - osobito učiteljskim školama - preparandijama. Vlast očigledno želi neposrednije utjecati na književnost, a i na novinstvo, pa ministar predsjednik, sad je to grof Eduard Taaffe, traži od Rodića 10. rujna 1879. (586 IX₂/2 1988) popis dalmatinskih listova i njihovih naklada. To su (586 IX₂/2 2033) bili vladin "L'Avvisatore" dvaput tjedno s nakladom od 980 primjeraka, "Narodni list" (900) dvaput tjedno, autonomaški "Il Dalmata" (200) dvaput tjedno, "La Dalmazia cattolica" (500) dvaput tjedno, sve u Zadru, autonomaški "L'Avvenire" (400) Split, triput tjedno i humoristički autonomaški list "La Palestra" (200) Zadar, dvaput tjedno.

Iz ovog popisa se vidi da su autonomaši imali tri lista, dok su narodnjaci imali samo dva. Međutim, naklada ova tri autonomaška lista bila je ukupno 800 primjeraka što je prema nakladi dvaju narodnjačkih listova od 1 400 primjeraka bilo mnogo manje nepovoljno od brojčanog odnosa pučanstva, jer Talijana je onda u Dalmaciji bilo samo dvadesetak tisuća. No onda je "narod" bio samo njegov predstavnički sloj, dakle "inteligencija", a hrvatska inteligencija nije bila mnogo jača od talijanske jer je najveći broj Hrvata i Srba u Dalmaciji bio nepismen.

Vlast je u ovom liberalnom razdoblju utjecala na novinstvo uglavnom preko listova koji su zastupali vladino stanovište nastojeći potkraj tog razdoblja podvrći listove opozicije svom nadzoru. Moralne, estetske i

političke norme, kojih se držala cenzura, a one su se spominjale za apsolutizma, sada postupno nestaju iz državnog nadzora nad novinstvom.

U ovom razdoblju pokreće se stanoviti broj listova i serija, a vlast prema njima zauzimalje neki stav pa pokretanje nekih listova prima k znanju, dok druge pomaže. Tako 12. siječnja 1866. (493 IX_{2/3} 63) šef zadarskog redarstva javlja Namjesništvu da Aleksandar Matcovich pokreće gospodarski list "L'Avvisatore popolano" koji se neće baviti politikom, već književnim, znanstvenim i komunalnim pitanjima. Tiskat će ga tiskara Šime Anića, a distribuciju će vršiti Voditzka, oba u Zadru. Ovaj list bio je kratkog vijeka. Dana 11. ožujka 1866. šef redarstva Gariup javlja Namjesništvu da je Enrico Matcovich, sin zemljoposjednika iz Vodica kraj Šibenika počeo izdavati "Il Dalmata" kao njegov vlasnik, izdavač i odgovorni urednik. Matcovich je ranije bio urednik milanskog "Il giornale per tutti". Ovaj list izlaziti će dvaput tjedno i posvetiti će se borbi za dalmatinsku autonomiju. Tiskaju ga Pietro i Napoleone Battara.

Kad je 1867. pokrenut humoristički list "La Trappola" Namjesništvo je izvjestilo Ministarstvo unutarnjih poslova 19. rujna (501 IX_{2/2} 1097) da je urednik Valente Defranceschi egzaltirani talijanaš koji je bio činovnik knjigovodstva u Zadru, ali je 1859. pobjegao u Italiju i zaposlio se u talijanskoj vladi. Vratio se kad je proglašena amnestija, ali se nije odrekao svojih nazora. Ipak nije mu se moglo zabraniti izdavanje nepolitičkog lista. No već u prvom broju lista pojavio se članak "Il Sogno" u kojem se omalovažava hrvatski narod i drugi članci u kojima se napadaju neke ličnosti. Osim toga Defranceschi čita talijanski list "La Perseveranza" koji mu šalju iz Italije.

Od novog zakona o tisku 1869. pokretanje časopisa prijavljuje se okružnom poglavaru (Bezirkshauptmann, capitano circolare) pa je tako učinio svećenik Ante Tacconi koji je pokrenuo "La Dalmazia cattolica" što je okružni poglavar prijavio Namjesništvu 31. svibnja 1870. (521 IX_{2/2} 681). S obzirom da je list bio politički on je položio i kauciju.

Kod pokretanja časopisa vlast je rijetko pravila smetnje. Časopisi su obično isticali naprednjačka načela u svom programu pa je Antonio Trigari, koji je 1870. pokrenuo kratkovjeki znanstveni, umjetnički i književni časopis "La Leva" (o čemu okr. pogl. piše Namjesništvu 2. studenoga 1870. 521 IX_{2/2} 1785), isticao u programu da želi iskorijeniti predrasude, prosvijetliti narod i otpočeti moralnu i gospodarsku revoluciju. Dodao je još kako kod nas mladež odgajaju svećenici da postanu servilni činovnici, da se ne misli na intelektualne potrebe naroda, razvitak industrije i poljodjelstva. Geslo tog i drugih časopisa bili su rodoljublje i napredak.

Urednici, koji su pokretali listove, morali su okružnom poglavaru reći nešto o karakteru i programu lista pa je svećenik Mate Nakić, koji je pokrenuo "Bollettino agrario della Dalmazia" - "Gospodarski list dalmatinski" u prijavi od 26. veljače 1872. (534 IX_{2/2} 286) pisao da će se baviti pitanjima poljodjelstva i industrije, ali ne vjere i politike. Listovi su morali prijavljivati okružnom poglavarstvu promjene u uredništvu. Kad je Vincenzo de Benvenuti postao urednikom zadarskog "Il Dalmata" umjesto Pietra Bianchija, zadarski okružni poglavar izvjestio je 10. ožujka 1875. (558 IX

2/2 327) o tome Namjesništvo dodavši da on ima sve kvalitete koje traži Zakon o tisku od 17. prosinca 1862. i 15. listopada 1868.

Kad je okružni poglavar u Splitu Kutschigg 29. kolovoza 1876. prenio predsjedništvu u Zadru (571 ^{IX} 2/2 1776) da Andrija Muljačić u Splitu pokreće humoristički list "La Disciplina", koji će objavljivati članke iz književnosti i umjetnosti, mjesne kronike, životopise, pjesme, pripovijetke i epigrame ali ne i političke članke, on je 31. kolovoza dodao da je Muljačić tek prividni urednik, iza njega stoje Antonio Bajamonti, Arturo Colauti, Enrico Matcovich i ostali autonomaški prvaci koji se odlikuju političkom netolerancijom. Kad je Carlo Gilien 18. veljače 1877. pokrenuo tjednik "Il Costituzionale" u Zadru kao politički list, okružni poglavar Fortis priopćio je 24. veljače 1877. (577 ^{IX} 2/2 409) Namjesništvu da on ne može biti urednikom jer je dva puta protjeran iz Trsta pa je časopis morao pokrenuti Antonio Bonicelli 3. ožujka 1877. (577 ^{IX} 2/2 456).

Nepolitički listovi znali su objaviti poneki politički članak u ovoj općoj politizaciji života pa je ministar unutarnjih poslova 25. prosinca 1867. namjesniku Filipoviću u Zadar pisao da su listovi "La Trappola", "Il Laccio" i "L'Annotatore popolano", koji kao nepolitički listovi ne plaćaju kaucije, objavili neke političke članke, pa moraju platiti kauciju (501 ^{IX} 2/1 1446). U člancima, koji nisu bili politički, vlast je znala prepoznati "političke alegorije" pa je Namjesništvo pisalo 23. listopada (501 ^{IX} 2/2 1208) okružnom poglavarstvu u Zadru o članku urednika Alessandra Matcovicha pod naslovom "Necrologia" u "L'Annotatore popolano" (I/1867) br. 1. od 22. listopada. Namjesništvo je u tom članku našlo ironične političke aluzije na razne živuće ličnosti i tražilo da list položi jamčevinu. Državno nadodvjetništvo u Zadru zabranilo je te listove dok ne polože jamčevinu (508 ^{IX} 2/1 568). Kad je zadarski "Il Dalmata" u broju 16. i 17. 1870. donio članke političkog sadržaja potpisane sa "Un Ufficiale", prosvjedovalo je vojno zapovjedništvo u Zadru (k.k. Militär- und Truppen - Commando) Namjesništvu 4. ožujka 1870. (521 ^{IX} 2/2 282) ističući da prema Reichsblattu, Stück XXXVI od 1864. vojnicima nije dopušteno objavljivati političke članke u novinama. Dana 29. lipnja 1870. zabranio je okružni poglavar u Splitu (521 ^{IX} 2/3 979) letak "Ai figli di Dalmazia" tiskare Gioanizio u Splitu, jer bi se neke ulomke moglo zlonamjerno tumačiti. Okružno poglavarstvo bi u takvim slučajevima otpočelo postupak zapljene koju bi izreklo državno odvjetništvo, a sud bi zapljenu potvrdio ili je ne bi potvrdio, no obično bi je potvrdio.

Kad je podmaršal barun Gavriilo Rodić postao namjesnikom u Dalmaciji, autonomaško novinstvo dočekalo ga je neprijateljski, pa je "Il Dalmata" VII (1872) br. 15 od 21. veljače u uredničkom članku pod naslovom "Luogotenente e ministro" opisao Rodića kao budućeg krvnika Talijana u Dalmaciji koji su jedini kulturni element pokrajine i usporedio ga s hrvatskim vojnicima u austrijskoj službi koji su gušili ustanke u sjevernoj Italiji¹⁴. Pisac članka je Rodića opisao kao nesposobnog i lijenog

¹⁴ Ta slika Hrvata u talijanskoj književnosti ipak nije bila tako negativna i shematska kao držanje autonomaškog novinstva, usp. Mate Zorić, Hrvatska i Hrvati u talijanskoj lijepoj književnosti, Hrvatski znanstveni zbornik, Zagreb, 1971, sv. 2. str. 57-72.

birokratu koji, umjesto da radi, popunja svoju kolekciju lula, spominjao je njegove "splendide protuberanze guerriere". Ironičnost stila udaljila je iz ovog napada moraliziranje koje bi moglo izgledati naivno i dala stilu polemičnu agresivnost. Urednik je nastavio s napadima na Mihovu Klaića kao pučkog plebejskog tribuna i - "liberalone di tre cotte", Mihovila Pavlinovića i činovnika u makarskom primorju, Kazimira Ljubića, zbog "biblijske i kanonske erudicije". "Il Dalmata" je zaplijenjen 22. veljače 1872. (534 ^{IX} 2/2 256), a Namjesništvo je tu zabranu obrazložilo Ministarstvu unutarnjih poslova da u Dalmaciji osim jednog vladinog lista i crkvenog lista izlaze samo dva politička lista, svaki je organ jedne političke stranke, koja pučanstvo požudno čita pa ovom napadu na namjesnika njegovog veličanstva valja pripisati veće značenje nego da je napad izišao u nekom manjem velegradskom listu. Državni odvjetnik Frari je 23. veljače 1872. (534 ^{IX} 2/2 267) u ovom članku utvrdio delikt protiv časti i sigurnosti opisan u čl. V. dopune zakona od 17. prosinca 1862. Zapljena ipak nije bila uspješna jer je list krenuo iz tiskare 21. veljače, pa je 23. veljače okružni poglavar morao razaslati redare da ga plijene po kavanama.

I zabrana "Il Dalmata" VII (1872) br. 43 od 1. lipnja (534 ^{IX} 2/2 753) nije bila bolje sreće jer je redarstvo našlo u tiskari samo 23 primjerka, ostalo je već bilo u distribuciji. U tom broju izišao je članak u kojem je bilo riječi o "Pozzi-Pascià e Rodich-Bey e degli egregi loro Kaimacani signori Fortis e Frari..." dakle o okružnom poglavaru i državnom odvjetniku. Njihova neliberalnost sada se crni ironičkom usporedbom s turskim birokratima koje liberalna ideologija vidi kao nasilne, lijene, nesposobne i korumpirane¹⁵.

Kako okružno poglavarstvo ni 5. lipnja 1872. (534 ^{IX} 2/2 778) nije bilo bolje sreće sa zapljenom "Il Dalmata", jer je u tiskari nađen samo jedan primjerak, Namjesništvo je pisalo Ministarstvu unutarnjih poslova da se zapljene vrše putem pošte. Autonomaška opozicija rugala se vlasti koja nije uspijevala da joj očita lekciju zabranama, a i državni odvjetnik nije bio ažuran pa se ministar unutarnjih poslova obratio 27. lipnja 1872. ministru pravosuđa da ukori državnog odvjetnika u Zadru (534 ^{IX} 2/2 968).

Talijanska manjina u jadranskoj Hrvatskoj u to doba, a to je doba poslije rata 1866., zamjera vladi da favorizira Slavene i to nije bez osnove, jer Austrija poslije 1848., a osobito poslije 1866., ne vjeruje više Talijanima i sebe smatra zaštitnikom malih naroda srednjoistočne Europe pred Talijanima, te pred njemačkim i ruskim velikodržavljem. Ovo znači da se Austrija mora u stanovitoj mjeri orijentirati prema južnoslavenskom folkloru.¹⁶ U to doba vladin "Osservatore Triestino" LXXXVIII (1872) od 30. studenoga osvrće se na riječki list "La Bilancia" prenoseći članak iz vladine "Neue Freie Presse" u Beču. "La Bilancia" je optužila Beč da

¹⁵ Ivan Pederin, Austrijska putopisna djela o Bosni i Hercegovini, Radio Sarajevo, Treći program, god. 11 (1982) br. 39, str. 427-511.

¹⁶ Ivan Pederin, Austrijski putopisi prema Hrvatima Dalmacije s obzirom na ratove 1797-1814, 1848, 1859. i 1866. god., Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. 21 (1974) str. 197-215.

favorizira Slavene u Dalmaciji, a time i planove južnih Slavena na štetu Austro-Ugarske pa rezmatra mogućnost da se u Dalmaciji osnuje promadžarska stranka, Dalmacija da se pripoji Mađarskoj, odnosno Hrvatskoj. No onda bi Mađarska u Dalmaciji morala biti za Talijane, Hrvati bi bili protiv Mađarske koja bi tu opoziciju podnijela teže od Austrije. Mađarska bi onda bila prisiljena na koncesije Slavenima i morala bi im dati više nego što će im dati Austrija. Te koncesije odnosile su se zapravo na predstojeću okupaciju Bosne i Hercegovine.

Okružno poglavarstvo znalo je slati i ispravke članaka koje je smatralo klevetničkim pa ih je "II Dalmata" morao tiskati kao ispravak poslan 6. listopada 1874. (543 IX 2/3 1403). Vlast je postajala opreznija pa je tražila da joj tiskara pošalje probni otisak prije distribucije. No tu opet nije bilo jednodušnosti okružnog poglavara s državnim odvjetnikom. Kad je okružni poglavar Zanchi u Splitu predložio 7. lipnja 1875. zabranu lista "L'Avvenire" zbog zlonamjernosti (sedizione) u smislu Par. 300 KZ državni odvjetnik se nije s njim složio i nije izrekao zabranu, no zato je zabranu izrekao državni nadodvjetnik u Zadru i to zabranu brojeva 25, 26, 29 i 30 "L'Avvenire" zbog napada na ličnost namjesnika i na carsku vladu.

Okružni poglavar u Splitu Karl Kutschigg pisao je Rodiću 23. prosinca 1876. (571 IX 2/2 2319 i 2406) o postupku koji se vodi protiv direktora "L'Avvenire" Enrica Matcovicha i urednika Artura Colautti. Primjenjeno je tumačenje zakona od 9. ožujka 1869. kojim su državna odvjetništva stekla šira ovlaštenja u nadzoru nad tiskom u pogledu rokova zastare. Dana 7. srpnja 1876. okružni poglavar u Splitu (571 IX 2/2 1397) savjetuje Rodiću da povisi kauciju "L'Avvenire" na 2 000 fl. zbog priloga "Bollettinu" u kojima se javljaju vijesti s bojišta u Bosni i Hercegovini. Rodić je taj prijedlog prenio ministru unutarnjih poslova koji ga je potvrdio 19. srpnja 1876. prepuštajući zabranu "ocjeni njegove Ekscelencije" namjesnika.

Natku Nodilu je Namjesništvo odbilo molbu da osnuje tiskaru 19. veljače 1866. (493 IX 2/3 346 i 453 593) zbog njegova držanja. No uslijed političkih promjena u odnosu vlasti prema Hrvatima poslije rata 1866. Namjesništvo je pisalo ministru unutarnjih poslova da se Nodilo više ne može smatrati opozicionarom pa mu se može dopustiti da osnuje tiskaru, to više što je on naobražen, pošten i pouzdan¹⁷. Zato vlast više nadzire "Narodni list" nego što ga zabranjuje.

I zadarski nadbiskup Pietro Doimo Maupas opravdavao se sa dvorskim savjetnikom Josipom Antoniettijem Rodiću 29. kolovoza 1879. zbog kritika upućenih na adresu lista "La Dalmazia cattolica" (586 IX 2/2 2110) čija je zadaća da štiti katoličke interese pokrajine, ali mu je Prodan dao karakter koji je više politički, negoli vjerski pa zaslužuje kritike ministra kulture. Nadbiskup je opravdavao list uvjeravanjima da on ipak nije neprijateljski prema vladi.

¹⁷ Natko Nodilo je otvorio tiskaru Narodnog lista 1866. godine, Pavao Galić, Povijest zadarskih tiskara, Zagreb, 1979, str. 55.

No austro-ugarski organi utjecali su i na strane novine, u prvom redu na crnogorske i srbijanske. Dana 14. veljače 1871. (521 IX 2/3 172) piše ministar unutarnjih poslova Rodiću i raspituje se o časopisu "Crnogorac" od kojeg je 100 primjeraka stiglo u Kotor. Rodić je odgovorio 23. veljače da taj časopis izdaje na Cetinju Jovan Sundečić, a uređuje ga Simo Popović iz Novog Sada, ranije urednik "Narodnog prijatelja". Na to je ministar pisao Rodiću 3. travnja 1871. da nadzire taj časopis (521 IX 2/3 493, 676, 736, 899) i druge tiskalice koje se iz Cetinja šire preko Kotora, pa opet 28. svibnja 1871. da turski poklisar prosvjeduje u Beču zbog tendencioznosti tog časopisa pa je njegovo širenje na austrijskom području zabranjeno 22. lipnja 1871. Točnije - zabranjeno je austrijskoj pošti da na turskom području raspačava taj časopis prema dogovoru Ministarstva trgovine i vanjskih poslova.

Ovo je bio smrtni udarac "Crnogorcu", koji se odmah ugasio (543 1873. IX 2/2 587) da bi se ubrzo opet pojavio kao "Glas Crnogorca" s urednikom Simom Popovićem, ai je ministar unutarnjih poslova naložio Rodiću da ga budno nadzire pa će se vidjeti hoće li se i ovaj časopis zabraniti.

Ova zabrana uslijedila je zbog čuvanja dobrih odnosa s Turskom. Međutim 1879. (583 IX 2/2 522) Ministarstvo vanjskih poslova, Ured za informacije, pisalo je Rodiću da pripazi na "Glas Crnogorca" koji ponovno izlazi kako je to nedavno dojavio pukovnik Gustav von Thoemmel, njemački diplomat iz Cetinja. U prilogu je Ministarstvo poslalo izvješće kapetana Sauerwalda grofu Andrassy Gyula iz Cetinja 23. siječnja 1879. Prema tom izvješću "Glas Crnogorca" je tjednik koji se bavi politikom i književnošću, a glavni suradnik je knežev tajnik Simo Popović, Srbin, što znači da taj list podupire vlada. Urednik je Božo Novaković, no on je samo figura ("Strohmann"), beznačajna ličnost iza koje se krije glavni urednik Jovan Pavlović¹⁸. Novaković je austrijski podanik, sin trgovca iz Zadra i profesor na bogosloviji u Cetinju. No i Jovan Pavlović je austrijski podanik, on je iz Zemuna, gdje je bio urednikom tamošnjeg lista "Graničar" koji je zabranjen zbog "omladinističke tendencije". Pavlović je 1876. bio nekoliko mjeseci intendantski činovnik srpske vojske zbog čega je, kad se vratio, odležao nekoliko mjeseci u tamnici. Suradivao je u novosadskoj "Zastavi" dok nije preko Sime Popovića dobio poziv na Cetinje kamo je došao s obitelji 18. studenoga 1878. da vodi "Glas Crnogorca" za 1 200 fl. godišnje. On je sposoban novinar i publicist, koji je listu dao velikosrpsko usmjerenje (tako Sauerwald) ističući junaštva Srba i Crnogoraca i dokazujući da je Crna Gora dala najviše žrtava u ratu protiv Turske, ali je dobila najmanje na Berlinskom kongresu, te da srpsko pitanje na tom kongresu nije riješeno.

U osamdesetim godinama se umjesto "nadzora nad tiskom" ("Beaufsichtigung der Presse; sorveglianza sulla stampa") u upravnom slangu ustaljuje naziv "tiskovno redarstvo" ("Presspolizei"), a javljaju se i

¹⁸ Kosta Milutinović, Jovan Pavlović, urednik "Pančevca", Rad vojvodanskih muzeja, 3 (1954) str. 119-137. J. Pavlović je studirao u Münchenu i Genèvi gdje je došao u dodir sa socijalističkim idejama, 1871. objavio je i prvi srpski prijevod "Komunističkog manifesta" Marxa i Engelsa. Bio je lijevi nacionalist i smatrao je da vlast jednog naroda nad drugim nije zakonita.

novine. Dana 16. i 27. ožujka 1883. tuži se državni nadodvjetnik u Zadru da je teško nadzirati svo novinstvo pa predlaže da to radi redarstveni činovnik u okružnom poglavarstvu Domenico Calvi koji će surađivati s državnim nadodvjetnikom Zoharom (594 IX₂/2 1115, 1521). Funkcija okružnog poglavara sada postaje sve važnija u ocjeni novina. Dana 31. ožujka 1883. (594 IX₂/2 629) pisao je splitski okružni poglavar barun Conrad Namjesništvu o novopokrenutom splitskom listu "Gazzetta di Spalato" koji je izdavao Talijan Antonio Zanoni. Conrad je isticao "provladinu tendenciju" tog lista, a Zanoni u molbi od 12. ožujka 1883. okružnom poglavarstvu za potporu, jer list je zbog te tendencije imao malo pretplatnika, isticao svoju ljubav prema redu, konzervativnost, sklonost dinastiji, želju da koristi zavičaju i da stvori ravnotežu među strankama. Okružni poglavar bio je, dakle, uho i savjetnik vlasti, a njegov utjecaj na odluke vlasti u pitanjima novinstva bio je presudan. Vlast pak postaje osornija pa grof Eduard Taaffe kao ministar unutarnjih poslova (jer on je bio i ministar predsjednik) piše 13. siječnja 1883. namjesniku u Zadru, podmaršalu Stevanu Jovanoviću da pošta mora pregledavati pošiljke iz Italije, carinici kovčege putnika zbog iredentističkog tiska i propagande (594 IX₂/2 174). Državna odvjetništva postala su u osamdesetim godinama bezobzirnija kod zabrana pa je Taaffe kao ministar unutarnjih poslova pisao Jovanoviću 17. kolovoza 1885. da ministar pravosuđa barun von Pražak traži da splitsko državno odvjetništvo obrazloži zabranu br. 56 lista "La Difesa" u Splitu, te da se striktno pridržava zakona. Zabrane se više nisu ni obrazlagale, već se smatralo dovoljnim da se izreknu. Držanje vlasti bilo je tako osorno da je Dalmatinski sabor na sjednici od 28. lipnja 1884. izrazio želju da se novim zakonom o tisku ukine novinska kaucija, pečat novina i administrativna zabrana tiska, te da tisak postane slobodno zanimanje. Nadalje je Sabor tražio da državni odvjetnik kod zabrana poštuje obzire ustavnog života. Taaffe je pisao Jovanoviću 21. siječnja 1885. (602 IX₂/2 151) da sad nije doba za reformu tiska, a ako bi se novi zakon donosio, on se neće mijenjati u ovom smislu. Državni nadodvjetnik u Zadru pisao je 29. listopada predsjedništvu da kaucija i redarstvena zabrana spadaju u nadležnost tiskovnog redarstva, a ne suda, te da takve zabrane postoje u Belgiji, Italiji, Nizozemskoj, Njemačkoj, Engleskoj i u nekim švicarskim kantonima, iako samo u stvarima veleizdaje, te da ovakva vrst zabrana mora ostati dok se ne smire nacionalne strasti. Pobijanje "nacionalizma" ("nationale Leidenschaften") bilo je dakle glavno obrazloženje neliberalnosti i represije. Kaucija, prema pisanju državnog nadodvjetnika, ima svrhu da potisne beznačajne listove, no ona je ukinuta u Engleskoj 1869, Njemačkoj 1874, Francuskoj 1881. Osim toga, redarstvena zabrana samo u jednom slučaju nije bila potvrđena od suda. Redarstvo je dakle bilo vrh političkog poštenja i nosilac državne ideologije.

God. 1885. spominje se odjel u c.k. Ministarstvu unutarnjih poslova za nadzor tiska kao Presseleitung, dakle vođenje tiska (Ministerrats Presidium Presseleitung) (602 IX₂/2 144). Tom odjelu slali su se podaci o listovima u Dalmaciji i njihovim nakladama. Pošta je na zahtjev Namjesništva morala otvarati pisma (18. veljače 1889, 611, IX₂/2 626) politički sumnjivih osoba.

Pošta je surađivala s redarstvom pa je davala Namjesništvu podatke tko prima kakve listove iz inozemstva (602 IX₂/2 2490). Ako je u inozemstvu izlazio neki list koji vlasti nije bio po čudi Taaffe bi naložio pošti da tom listu "ukine postdebit" pa pošta taj list ne bi primala na otpremu (602 IX₂/2 2167 2282). Taaffe bi mogao zabraniti samo cislajtanskoj pošti otpremu nekog lista, no nerijetko bi i kraljevsko mađarsko ministarstvo unutarnjih poslova zabranilo otpremu tog lista u zemljama krune sv. Stjepana. Listove jedne pokrajine pošte često ne bi htjele otpremati u drugu. Kad bi se nekom listu "ukinuo postdebit" Namjesništvo bi zatražilo od svih okružnih poglavara informacije da li, odnosno tko, u njihovom gradu čita predmetni list. Zadarski "Narodni list" nije se npr. smio otpremati niz godina u Bosnu i Hercegovinu. Tek 21. lipnja 1889. na prijedlog Zemaljske vlade u Sarajevu vraćen mu je "postdebit" za Bosnu i Hercegovinu (611 IX₂/2 2185).

Vlast, koja je u osamdesetim godinama postajala sve osornijom, morala je iznaći način da se ne dogodi da zabrana dođe u času kad je naklada već krenula u distribuciju. Tako je urednik autonomaskog "II Dalmata" Vicenzo de Benvenuti prosvjedovao 26. lipnja 1885. (602 IX₂/2 1817 2030) kod Namjesništva što su žandari bez naloga upali u tiskaru Špira Artale u Zadru, gdje se list tiskao i zaplijenili nakladu. Zadarski okružni poglavar Nasso odgovorio je 16. srpnja 1885. da je on poslao žandare jer mu je urednik kasno poslao obvezatni primjerak pa bi naklada bila krenula u distribuciju da se čeka nalog. Znalo se dogoditi da su se primjerci nekog zabranjenog lista tajno dijelili kao primjerci autonomaskog lista "La Difesa" u Splitu (609 IX₂/2 1913 2479).

Okružni poglavar je inače primao prijave o pokretanju časopisa, a izdavao je dopuštenja za otvaranja tiskara ili ih je odbijao, kao što je 10. veljače 1888. odbio molbu Antonija Bajamontija u Splitu koji je želio otvoriti tiskaru (609 IX₂/2 430).

Mehanizam zabrane izgledao je prema tome ovako: Okružni poglavar je kao poznavalac državne ideologije koja je dolazila preko pisama Ministarstva unutarnjih poslova i državnog novinstva u Beču davao obvezatan primjerak na čitanje svom činovniku koji bi ga na neka mjesta upozorio. Tada bi okružni poglavar zaplijenio nakladu nekog lista. Potom bi sud na prijedlog državnog odvjetnika donio odluku kojom bi gotovo uvijek potvrdio odluku okružnog poglavara. Okružni poglavar bi o tome obavijestio Namjesništvo, koje bi Ministarstvu unutarnjih poslova u Beču poslalo obično prijevod inkriminiranog članka.

Okružni poglavar igrao je u tom postupku ključnu ulogu kao glavar političkog redarstva u gradu s osjećajem za politički dopustivo i nedopustivo. Okružni poglavar je k tome znao što tko misli i što tko radi, koje listove čita, s kim se dopisuje, da li čita, i ako da, koje strane listove čita i s kim se dopisuje u inozemstvu. Znao je tko se s kim druži, kakve pjesme pjeva i kako se odijeva i iz svega toga izvlačio zaključke o političkom liku i ideološkim nazorima svakog građanina.

Dakako, okružni poglavar ravnao se prema direktivama Eduarda Taaffea, koje je on slao iz Beča Namjesništvu uzimajući u obzir unutarnju i vanjskopolitičku situaciju Carevine, podatke međunarodne i unutarnje

obavještajne službe i doušnika, vijesti od poklisara iz inozemstva koje su mu stizale od ministra vanjskih poslova, a i podatke koje bi mu davale strane obavještajne službe, npr. o kretanju i djelovanju socijalista i sl.

Građanin, pisac ili novinar, bio je u toj situaciji uvijek nemoćan u odnosu prema okružnom poglavaru kao predstavniku državne ideologije s kojim je dolazio u manje više neposredni dodir jer je on o svemu ovome bio od njega bolje obaviješten. To je tako i moralo biti ako pošta nije primala na otpremu listove što su tom piscu bili upućeni iz inozemstva i ako je čitala njegova pisma i njihov sadržaj prenosila redarstvu i to baš okružnom poglavaru. Ovaj je kao vidljivi predstavnik državne vlasti bio u položaju ideološke nadmoći stvorene boljom informiranošću. Stručno znanje je u ovoj situaciji igralo malu ulogu.

Zusammenfassung

DIE ÖSTERREICHISCHEN BEAUFSICHTIGUNGSORGANE DER PRESSE IN DALMATINISCH KROATIEN NACH 1848

Das Ausrufen der Pressefreiheit im Jahre 1848 bedeutete bloss, dass Manuskripte nicht mehr der Zensurbehörde von der Drucklegung vorgelegt werden mussten, was wegen der Trägheit der Zensoren die Aktualität der Tagespresse beeinträchtigte. Seit 1848 darf man zwar alles ohne die vorherige Zusage der Zensur publizieren, doch garantiert die Behörde keine Straffreiheit für diejenigen, die das publizierten, was dem Staat nicht gefiel. So wird die Pressefreiheit zu einer behördlich gelenkten Freiheit. Der Aufsatz untersucht die Organe dieser Lenkung und Beeinflussung der Presse durch die herrschende Staatsideologie. Es waren Organe im Wiener Ministerium, von denen ideologische Weisungen ausgingen und Organe in den Ländern, also die Kreishauptmannschaften und die Staatsanwälte. Die ersten waren die politische Polizei. Ihre Tätigkeit und Art des Eingreifens änderte sich je nach dem, ob die Epoche liberal war, wie in den 1860er Jahren, oder ob der Staat die Presse und die Gesellschaft auf autoritäre Weise regierte, wie in den 1880er Jahren.